

ESKİ UYGURCA BUDİST ANLATILARDA YAYGIN MOTİF VE SEMBOLLER ÜZERİNE

Nurdan BESLİ *

Özet: Bir milletin yaşam serüveni içerisinde yaşadığı her olay, edindiği her kazanım ve kabullendiği inanç unsurları bireye doğrudan etki eder. Bu etkiler bireyler aracılığıyla sözlü ve yazılı kültürlerde yansımalarını bulur. Milletler tarafından ortaya konulan her bir eser, o milletin kimliğinin bir yansımasıdır adeta. Ortaya konulan metinlerin anlaşılabilirliği için toplumların yaşadığı olayların, kabullendikleri inançların ve sahip oldukları kültürlerin arka planını bilmeye ihtiyaç vardır. Uygurlar döneminde yeni bir din etkisinde yazılmış Budist metinlerin anlaşılabilirliği yine dönemin kültür ve inanç esaslarının anlaşılmasına bağlıdır. Uygurlarda yeni bir dinin kabulü ardından bu dinin anlaşılması ve benimsenmesini kolaylaştırmak amacıyla yoğun şekilde çeviri faaliyetlerine yönelmiştir. Çeviri metinleri içerisinde dinin kolay bir şekilde anlaşılmasını sağlamak amacıyla jātaka ve avadāna olarak bilinen ve Uygurcada çatık olarak adlandırılan türler de bulunmaktadır. Bu kısa öyküler başta Buda ve Bodhisattvaların yaşamlarını, yeniden doğum hikâyelerini ve dine ait kabulleri belli bir kurgu dahilinde etkileyici bir anlatımla sunan ve yaygın bir okuyucu ve dinleyici kitlesine hitap ederek Budizm'in yayılımına büyük katkı sunan türlerden biridir. Bu anlatılara bakıldığında belirli motif ve sembollerin pek çok anlatıda yer aldığı, bu motif ve sembollerin çoğunun ise Buda'nın öz yaşamından yola çıkılarak oluşturulduğu görülmektedir. Motiflerin kullanım amaçları ve sembollerin anlamlarının bilinmesi, metinlerin anlamlarının daha doğru şekilde anlaşılmasına neden olacaktır. Türkolojinin ve anlam biliminin temel sorunlarından olan metinlerin daha doğru anlaşılabilirliği ve aslında ortaya koymak istedikleri hususların tam olarak kavranabilmesi öncelikle metinlerin oluşturulduğu kültür ve inanç öğelerinin her açıdan anlaşılmasını ve değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Eski Uygur Türkçesi, Anlam Bilim, Çatik, Budizm, Sembol, Motif

A Study on Common Motif and Symbols in Old Uyghur Buddhist Story

Abstract: Every event a nation experiences in its life adventure, every achievement it acquires and the elements of belief it accepts directly affect the individual. These effects find their reflections in oral and written cultures through individuals. Each work produced by a nation is a reflection of the identity of that nation. In order to understand the texts presented, there is a need to know the background of the events experienced by societies, the beliefs they accept and the cultures they have. Understanding Buddhist texts written under the influence of a new religion during the Uyghur period also depends on understanding the culture and belief principles of the period. After the acceptance of a new religion among the Uyghurs, intensive translation activities were carried out in order to facilitate the understanding and adoption of this religion. In order to ensure an easy understanding of the religion, the translated texts also include genres known as jātaka and avadāna, and called "çatik" in Uyghur. These short stories are one of the genres that present the lives of Buddhas and Bodhisattvas, rebirth stories, and religious acceptances in an impressive narrative within a certain fiction, and contribute greatly to the spread of Buddhism by appealing to a widespread readership and audience. When we look at these narratives, it is seen that certain motifs and symbols are included in many narratives, and most of these motifs and symbols were created based on Buddha's own life. The purposes of use of the motifs and the meanings of the symbols will lead to a more accurate understanding of the meanings of the texts. In order to understand the texts, which are the basic problems of Turkology and semantics, more accurately and to fully understand the issues they actually want to put forward, it is necessary to first understand and evaluate the culture and belief elements from which the texts were created from every aspect.

Key Words: Old Uyghur Turkish, Semantics, Çatik, Buddhism, Symbol, Motif.

Giriş

Budizm'de dini anlatan pek çok tür bulunmaktadır. Budizm'in esaslarının ve ana kaidelerin anlatıldığı muhtelif türlerin yanında daha ziyade Buda ve Bodhisattvaların hayatlarının ve yaşamlarında dini algılayış biçimlerinin sunulduğu avadāna ve jātaka olarak adlandırılan hikâyeler, Budist öğretilerin basit bir kurguyla halka sunulduğu ve dinin yayılışında çok önemli bir yer tutan türlerin başında gelmektedir. Budaların verdikleri vaazları derleyen mukaddes kitaplar olan sutraların içinde yer alabilen avadāna ve jātakalar, müstakil olarak da sunulabilmektedir. Dine ait bilgilerin yer aldığı ve kimi zaman kuru, sıkıcı ve ağır bir üsluba sahip olabilen türlerin aksine belirli bir kurgu dahilinde, somutlaştırmalara başvurularak

* Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Eski Türk Dili Ana Bilim Dalı (Ankara, Türkiye), dr.nurdanbesli@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-8940-1745

anlatılan hikâyeler, muhtevaları ve akıcı üslupları nedeniyle oldukça ilgi çekicidirler ve bu sebeple diğer türlere göre geniş okuyucu ve dinleyici kitlesi bulabilen eserlerin başında gelmektedir. Buda'nın vaazı esnasında gelen bir soruya yanıt olarak yahut da konuya ilişkin bir hayat hikâyesi anlatılacağında bu öykülerden faydalanılmaktadır. Aktarılmak istenen düşüncelerin basit bir yöntemle öyküleştirelmesi genel olarak dini anlatılarda başvuru olan yöntemlerden biridir.

Conze, Budizm'in yayılışıyla birlikte Buda'nın doğum ve yaşam öykülerini anlatan Cataka (jatakas) denen bir yazın türü ortaya çıktığını ve bu türün, belirli konulara ağırlık veren eğitici, öğretici yazılar olmakla birlikte derviş olmayanlar için yazılmış metinler olduğunu ifade etmiştir. Oldukça ilgi gören bu yazıların tartışmasız ve kesin bilgiler içermediğini, daha ziyade bu yazıların dünyada erdemli yaşamının gereğini ve neden sonuç ilişkisi dahilinde etme-bulma yasasını yani karma öğretisini ele aldığını böylelikle tüm canlılara iyi davranmayı (ahimsa) öğütlediğini belirtmiştir (2005: 53). Kökdemir, Şahbaz'a göre "Gautama Buddha'nın doğum hikâyeleri olarak bilinen ve özünde benlik arayışındaki insanın ve toplumun ahlaki ve etik açıdan gelişmesi ve zamanın döngüsellğine dayalı yaşam kuramının özümzenebilmesi için temel öğretileri içeren Cātakalar, Buddhizm'in bu farklı dinler ve kültürler üzerindeki etkililiğine hizmet eden en önemli anlatılardandır." Budizm öğretilerini sadece vaaz yoluyla ya da öğüt vererek aktarmamış öykü anlatımı yolunu oldukça önemseyerek öğretileri bu yolla yayma taraftarı olmuştur. Anlatılan öykülerin konuları iyilik, sabır, kibarlık, dürüstlük, cesaret, sadelik ve tarafsızlık gibi Budist erdemler olarak çeşitlense de temel gaye okuyucu ve dinleyicilere ahlaki öğretilerin benimsetilmesi olmuştur (2020: 1447-1451).

Eski Uygur Türkçesi daha ziyade Uygurların çeşitli dinlerin kabulü neticesinde oluşturdukları edebi metinleri içermektedir. Bu edebi külliyyatın çok büyük bir kısmını o dönemde kabul edilmiş dinler neticesinde ortaya konulmuş eserler oluşturmaktadır. Bu eserlerin büyük bölümü de Budizm çevresinde geliştirilmiş yazınlardır. Bir dini öğrenmek ve iyi uygulayıcılarından olmak amacıyla Eski Uygur Türkçesi döneminde farklı dillerden pek çok çeviri yapılmış yahut da uyarlanmıştır. Elmalı, Budizm inanişinin anlatım tekniğinin daha çok hikâye etmeye dayandığını ve bu dönemde muhteva itibariyle masal özelliği gösteren pek çok hikâyenin bulunduğunu bu öykülerin de Uygurların Budizm'i benimsemelerinde önemli roller üstlendiklerini belirtmiştir (Elmalı, 2019: 9). Sanskritçe cātaka olarak adlandırılan Eski Uygur Türkçesinde "çatik yahut çadak" (Kaya,2017: 57-58) olarak bilinen bu tür, Eraslan'a göre Buda ve Bodisatvaların doğum hikâyelerini içermektedir. Buda ve Bodistavaların başından geçen olaylar ve diğer canlılar için canlarını feda ettikleri öyküler ise avadāna olarak bilinmektedir (2012: 47). Uygurcada Budizm'in geniş kitlelere ulaşmasında bir araç görevi olan jātakalar (reenkarnasyon öyküleri) ve avadānalar Uygurcada avadan ve çatik olarak bilinmekte ve farklı kaynaklarda *anlatı*, *masal*, *Buda biyografileri* olarak adlandırılmaktadır. Demir& Yılmaz, bu anlatı türünde iyiler ve kötülerin kesin çizgilerle ayrıldığını ve canlıların başkaları için kendilerini feda etmelerinin bu öykülerin en temel öğelerinden olduğunu ifade etmiştir. Bunun yanında öykülerde dünyanın kötülükleri, sevginin gücü, ihanet ve pişmanlık, ruhun kötülüklerden temizlenmesi, sözünde durmanın ve başka canlılar için acı çekmenin erdemi gibi konuların ele alındığı görülmektedir. Öykülerin kahramanları çoğu zaman insan, tanrı, yakşa "şeytan" veya insan gibi davranan hayvanlardır (2007: 162).

Eski Uygur Türkçesi çatiklerinde bazı motiflerin yaygın şekilde tekrar ettiği, anlatılarda kullanılan bazı öğelerin sembolik değerlerinin bulunduğu görülmektedir. Temelde öykülerin Buda'nın yaşamından hareketle şekillendiği ve bu yaşantı doğrultusunda motif ve sembolik öğelerle donatıldığı anlaşılmaktadır. Buda'nın yaşamında varlık içinde yaşarken sarayından ayrılarak dışarıya gezintiye çıkması pek çok öyküde *gezinti* motifiyle "arayışı" temsilleyecek şekilde kullanılmıştır. Buda'nın bu gezinti esnasında karşılaştığı *fakirlik*, *hastalık* ve *ölüm* unsurları pek çok öykünün düğüm bölümlerini oluşturmaktadır. Nitekim bu düğümler Buda'nın hayatında da aydınlanma vesilesi sunan imkanlar olarak görülmüştür. Hikâyeler genel olarak

orman ve denizde geçmektedir. *Deniz* ve *orman* dünya içindeki karmaşayı ve mücadeleyi anlatmakta ancak aynı zamanda *aydınlanmaya* sebep olan mekanlar olarak görüldüğünden hikâyelerde temsili olarak kullanılmıştır. Budizm'in kadına negatif bakışı aynı zamanda Buda'nın da hayatında aydınlanma yolunda çeldirici olarak karşısına çıkan kadın figürü öykülerde aydınlanma yolundaki *çeldiriciler* olarak *kadın* karakterinin vücut bulmasına neden olmuştur. Çatiklerde kahramanlardan birinin kral veya prens oluşu da hikâyelerde sıklıkla işlenen motiflerdendir. Dinin yayılışında kralın birinci derecede sorumlu tutulması Hinduizm'den gelen tesirlerden biridir. Ülke yöneticilerinin halka karşı sorumlulukları öylesine büyüktür ki yöneticiler çok defa bu uğurda canlarından olurlar. Eski Uygur Türkçesinde de benzer şekilde hikâyelerde prenslerin ülkelerindeki canlılara yardım etmek veya onları zorlu durumlardan kurtarmak için canlarını feda edişleri sıklıkla konu edilmektedir. Prenslere hikâyelerde verici pozisyonunda görülmektedir. Budizm'de en önemli unsurlardan biri de *sadaka*dır. Canlılara aktarılmak istenen sadaka ameli, kral ve ailesi üzerinden anlatılmaya çalışılarak onların verici kimliği hikâyelerde sıklıkla işlenir. *Kral* ve *prenslere* daima verici kimlikleriyle bazı hikâyelerde mallarını ve çoğundaysa canlarını bu uğurda feda ederler. Anlatılarda sıklıkla karşılaşılan sembollerden biri de 7 rakamıdır. Bu rakam, Buda'nın yaşam öyküsünde oluşum süreçlerini ifade etmektedir. Bu sebeple aydınlanma yolunda olaylar aktarılırken yedi sayısının tekrarlarına sıklıkla başvurulur. Anlatılarda ayrıca canlı öldürmeye ilişkin motiflerin varlığı dikkat çekicidir. Budizm'in Hinduizm'e tepki olarak ortaya çıkış nedenlerinden birisi de Hinduizm'deki kast sisteminin varlığıdır. Budizm Hinduizm'in aksine tüm canlılara kurtuluş hakkı tanıyan, canlıları birbirinden ayırmayan bir dindir. Bu nedenle her bir canlı bu bakış açısına göre içinde Buda olabilme derinliğine sahip durumdadır. Canlıları böylesine önemseyen bu dinde, *canlı öldürmek* en büyük *günahlar* arasında yer almaktadır. Canlılara bu kadar değer atfedilmesi nedeniyle de pek çok hikâyenin ana kahramanının hayvan olduğu da görülmektedir. Hayvanların Buda ve Bodisattva adayları oluşları ve kurtuluşa hayvan bedeniyle ulaşmaları pek çok hikâyenin yaygın kurgusu olmuştur. Son olarak pek çok dinde bulunan ve iyiliklerin temel sebebi olan *merhamet* duygusu, öykülerde sıklıkla yer alan bir konudur. Buda'nın Eski Uygurcada *yarlıkançuçı* "merhametli" olarak bilinmesine neden olan bu sıfatı onun kendi hayatındaki tutumunu yansıtmaktadır. Buda'nın yaşantısından izler taşıyan yaygın motiflerden olan *merhamet* duygusu böylelikle Buda ve Bodhisattva adaylarının metinlerde yansıtılan en temel niteliklerindedir.

Yaşamı boyunca Hindistan topraklarını gezen ve bu kıtaya öğretilerini anlatan, aktarmaya çalışan Budizm'in tam merkezinde yer alan Siddhārtha Gautama Buda'nın anlatmak ve öğretmek istediği felsefi düşüncesi, kendisinin gençlik dönemine ait hikâyeler olarak bilinen ve Buda'nın geçmiş yaşamlarına dair anekdotları içeren Cātaka metinleri içinde de birçok motifi ile yer almıştır (Kökdemir & Şahbaz, 2020: 1448). Bu motifleri ve Budizm'e ilişkin sembollerini içeren ve bu çalışmaya kaynaklık eden Eski Uygurca çatikler¹ şu şekildedir: Prens Kalyanamkara ve Papamkara adıyla da bilinen Edgü Ögü Tigin ve Ayıg Ögü Tigin; Altun Yaruk Sudur içinde yer alan Şehzade İle Aç Pars masalı, Bayagut Oğlu Otaçı Beg hikâyesi ve Küü Tav'ın hikâyesi; Dasakarmapathaavdānamālā içerisinde yer alan hikâyelerden Maymunlar Begi çatiği, Dantpalı Beg hikâyesi ve Çaştanı Beg çatiği ayrıca bu hikâyelerden en hacimlilerinden olan Altı Dişli Fil hikâyesi; Uigurica IV içerisinde neşredilen Mukaddes

¹ Bu metinler sırasıyla "Hamilton, J. Russell (2011). *İyi ve Kötü Prenslere Öyküsü*. (Çev. Vedat Köken), Ankara: TDK Yayınları. , Gulcalı, Zamira (2013). *Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur'dan "Aç Bars" Hikâyesi*. Ankara: TDK Yayınları., Berbercan, M. Turgut (2016). *Eski Türkçe Bayagut Oğlu Otaçı Beg Hikâyesi*. İstanbul: Derin Yayınları., Çağatay, Saadet (1945). *Altun Yarık'tan İki Parça*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi., Demirci, Ü. Özgür (2014). *Eski Uygurca Dört Çatik*. İstanbul: Kesit Yayınları., Elmalı, Murat (2019). *Eski Uygurca Altı Dişli Fil Hikâyesi*. Ankara: TDK Yayınları., Gulcalı, Zamira (2023). *Matirçet Nom*. Çanakkale: Paradigma Akademik Yayınları., Zieme, Peter (2008). Eine alttürkische Kriminalgeschichte: Die erzählung von Sundarī" Über Gereimtes und Ungereimtes diesseits und der Turcia Festschrift für Sigrid Kleinmichel zum 70. Geburtstag, z. 255-274." kaynaklarından temin edilmiştir.

Tavşan hikâyesi ve Matirçet Nom adıyla yayınlanan hacimsiz hikâye parçaları ve İnsadi Sutra içinde yer alan Sundari Kız isimli çatik dahil edilmiştir. Temelde Buda'nın yaşantısına gönderme yapan motiflerin ve Budizm için derin anlamlar içeren sembolik öğelerin anlamlarının bilinmesi, metinlerin doğru anlaşılmasına neden olacağı için anlam bilimin temel problemlerinden olan metnin “gerçek anlamının” tespiti, Türkoloji çalışmalarına katkı sunabilecektir. Buda'nın öz yaşamından derlenen ve Budizm'in en önemli hususlarını içeren yaygın motif ve semboller şu şekildedir:

1. Kadınlar Aydınlanma Yolunda Çeldirici veya Anlatı İçinde Kötü Bir Karakterdir

Eski Uygur Türkçesi anlatı metinlerinde üreme, bir evlat doğurma, annelik rolleri dışında kadın figürlerinin aydınlanma yolunda engelleyici, çeldirici rollerde olduğu görülmüştür. Nitekim Tokyürek, kadının Budizm'de tüm şeytani unsurların kaynağı olarak görüldüğünü, kadının bir yılan olarak düşünüldüğünden erkekleri zehirlediklerine inanıldığını belirtmiştir. Kadının sahil bir inancının olmadığı ve rengi, çekici görünümü, tarzı, yürüyüş biçimi, konuşması, sesi, zarafeti ve görünümü ile yalancılık ve sahtekarlık niteliklerini daima kullandığını Budizm'de kadın vücudunda doğmanın arzulanmadığını belirtmiştir (Tokyürek, 2011: 384). Eski Uygur Türkçesi sutralarından olan Altun Yaruk'ta kadına bedenini ötekileştiren ifadeler² sıklıkla rastlanmaktadır. *Turmuş törü ol bo kunçuylarınñ begi yakın bolmasar amranmak nızvanı olarnı artukrak örletür öz evinte ögrünç sevinç bulmaz* “yerleşmiş inanca göre, kadınların beyi yanında olmaz ise (şehvet arzuları) onları (fevkalade hiddetlendirir). Kendi evinde (mutlu olamazlar). Sürekli başka erkekleri arzularlar. Sebepsiz (yere) (evinde) kavgacı olurlar” (Elmalı, 2009: 1849). Bu ifadelerden hareketle kadınlar iradelerine sahip olamayan ve cinsel kimliklerini kötü amaçlar için kullanan varlıklar olarak gösterilmiştir. Şeytanla bir olarak görülen kadın, Sakyamuni Buda'nın hayatında da aydınlanma yolundaki son ve en güçlü çeldirici olarak görülmektedir (Ruben, 2004: 94). Buda'nın aydınlanma yolunda son Bodi ağacının altında aydınlanma gerçekleşmeden önce kendisine yanan Mara, şehvi nitelikleriyle Buda'yı baştan çıkarmaya çalışmış fakat başarılı olamamıştır. Buda'nın vaazlarının anlatıldığı sutralarda somut anlatımlarıyla ortaya çıkan çatiklerde bu olaydan esinlenen aydınlanma hikâyelerinde de kadın figürlerinin sıklıkla çeldirici pozisyonunda işlendiği görülmüştür. Buna göre:

Altı Dişli Fil Hikâyesinde Kraliçe Bhadrâ anlatılarda Hükümdar Brahmadata'nın yoldan çıkarıcısı “kadınlara has kötü ve şeytani düşüncelerle sürekli olarak hükümdarı kandıran kişi” olarak tanıtılmaktadır. Bu kadın karakter önceki yaşantısının kötü düşüncelerini sürdürmekte ve yapmak istediklerini hükümdara yaptırabilmek için yalanlar söylemekte hükümdarı kandırarak canlı ölümlerine neden olmaktadır. Bu anlatıda Kraliçe Bhadrâ'nın emriyle Bodhisattva soyundan gelen Fil bir avcı tarafından öldürülür (Demirci,2014: 113-118). Kadın bu anlatıda, hırslı, yalancı ve ölümlere neden olan bir günahkâr olarak işlenmiştir. Edgü Ögü Tigin ve Ayıg Ögü Tigin anlatısında iyi düşünceli şehzade insanlara yararlı olabilmek için *erdini* “mücevher” arayışını denizde gerçekleştirmektedir. Bu mücevheri ararken yaşlı bir rehber bu mücevhere zehirli yılan engellerinin aşılarak ejderhalar hanının sarayına ulaşabileceğini fakat burada yine 7 katlı hendek içinde yılan ve ejderha engellerini aşması gerektiğini ifade eder. Prens tüm bu aşamaları katedip sarayın kapısına ulaştığında onu önce iki

² “Ve yine kadınlar “dişi vücutlu olup” erkek vücudunda olmak isteseler yine bu sevinçli öğretiden faydalanmalılar (öğrenmeliler)”; “dişi vücutlular için saadet niyaz ediyorum, hepsi değişip, dönüşüp erkek vücudunu bulsunlar. Gönüllü olarak adlandırılıp, aydınlanıp bilge olsunlar.”; Ayrıca diğer Eski Uygur Türkçesi metinlerinde de benzer ifadeler rastlanmaktadır “Hastalıktan, ağrıdan kurtulayım, hayat şekillerinden “kız vücudunda” doğmayayım, diye istekte bulundum”. (Akt. Besli, 2017: 276).

gözetçi kız ardından diğer kapıda dört gözetçi kız ve ardından sekiz gözetçi kız karşılaşmaktadır. (Hamilton, 1972: 32). Prens için karşılaştığı en büyük engel bu olmalıdır. Diğer engeller tehlikeli ve rehber tarafından söylenmesine karşılık güzeller güzeli kızların mücevhere erişmede son çeldirici olması Buda'nın aydınlanma yolunda şeytan Mara'ya inanmayarak aydınlanışına gönderme yapmaktadır. Aydınlanma yolundaki bu engelin yılanların ardından gelmesi ve tamamen kız ve kadın suretiyle kişiyi şehvet ve arzular üzerinden son anda kandırmaya çalışması ve sayılarının sürekli olarak artması bu çeldiricinin kuvvetini göstermektedir. Nitekim Tokyürek'e göre prensin ejderhalar hanının yanına ulaşmada muhafız kızlarla karşılaşması oldukça güçlü bir çeldirici olup bunun aşılması hiç kolay değildir (2021a: 198). Eliade, kapıları açan güzel kız motifinin hikâyelerde kullanılan bir motif olduğunu ve kahramanın kutsal vazifesini unutarak ihtiraslarına uyması durumunda hikâyelerin çeşitli felaketlerle devam ettiğini ifade etmiştir (2018: 83). Eski Uygur Türkçesinin diğer bir çatiği olan Çaçtani Beg anlatısında yine kadınlar olumsuz bir şekilde yer almaktadır. Hükümdar Çaçtani, insanları yok eden şeytanlarla mücadele ederken şeytanın Çaçtani'nin eşinin kılığına girerek onu çeldirmeye çalışması şeytanın dahi kadını çeldirici olarak kullanması bakımından dikkate değerdir. Burada kadın tatlı sözlerle erkekleri aydınlanma yolundan vazgeçirmeye çalışan bir kimlik olarak okuyucuya sunulmaktadır.

Her ne kadar Budizm Hinduizm'deki kast sistemine karşı inanç bağlamında her canlıya eşit hakları sunmaya çalışmış olsa da Arslan'ın da belirttiği gibi Hindistan'da var olan kadının erkeğe ait bir eşya ve mal olarak algılanışı Budizm'de kadınların kutsal metinleri okuma, Tanrılarla yalnız başlarına sunum yapma, manevi kurtuluşu arama gibi hak ve yetkilerinin olmayışı, onlar için kurtuluşun eşlerine hizmetten geçişi gibi noktalarda başarılı olamamıştır (Arslan 2014: 147-148). Nitekim Tokyürek'in de ifade ettiği gibi Budizm'de Buda olma hakkına sahip kişiler yalnızca erkeklerdir (2011: 385). Gelenekten beslenen anlatılarda da kadına yönelik olumsuz bakış açısı gözlenebilmektedir.

2. Anlatı Kahramanları Çoğunlukla Hükümdar yahut Prenstir

Eski Uygur Türkçesi anlatı metinlerinde, metnin başkahramanlarının kral veya prens olduğu ya da bu kahramanların bir şekilde etkin rol üstlendikleri görülmektedir. Hint tesirinde gelişen Budizm'de hükümdar ve soyundan gelenlere birtakım sorumluluklar yüklendiği bilinmektedir. Ruben, Hindistan'da kralların ülkenin refahından, mutluluğundan, kötülüğünden ve felaketinden sorumlu tutulduğunu belirtmiştir. Buna göre bir ülkenin kralı iyi ve düzgünse o ülke bolca yağış alır ve oldukça bereketlidir fakat kötüyse oraya yağmur düşmez, topraklar verimsiz olur ve ülkede hastalıklar baş gösterir. Hint halkının gözünde kralların büyük sorumlulukları bulunmaktadır. Bu sorumluluklar Budacı masallarda da görünmekte krallar halkı için tüm sorumlulukları göze almaktadır (2004: 64-66). Krallar dinin gereklerini en iyi şekilde yaşayarak hem halkına örnek olmalı hem de iyiliğinin karşılığını halka yansıtabilmelidir. Buda'nın krallardan ülke yönetiminde beklediği en önemli hususlardan birkaçı eli açıklık ve şeffaflık, halkın iyiliği uğrunda her şeyi, kişisel refahını, ününü, hayatını feda edebilmesidir. Kralların vermesi ve vererek örnek olması Budizm gibi münzevi hayatı kutsayan dinler için oldukça önemlidir.³ Şatır, münzevilerin ellerindeki aş çanaklarına hayırseverlerin koydukları yiyeceklerle açlıklarını gidererek yaşadıklarını belirtmiştir (2005: 106, 48). Bu anlayışla toplumu sadaka kavramına yönlendirebilecek en önemli kişi o ülkenin

³ “Buda'nın ilk müritleri yağmur mevsiminde mağarada kalıyor, yılın diğer günlerini ormanda yaşayarak gezgin dilenci olarak geçiriyorlardı. Üstlerine çöplüklerde buldukları şeyleri giyiyorlardı. Bunlara gezgin dilenci anlamında *bhikku* deniyordu. Buda aşırı riyazet taraflısı değildi. Rahiplerin manastırlarda ve müminler tarafından verilen yemeklerle geçinerek yaşamalarını ve örgüt kurmalarını temin etmişti.” (Çağdaş, 1970: 60). Buda'nın kurduğu sistemin işler olabilmesi için sadaka kavramı daha da önemli hale geliyordu.

yöneticisidir. Bu anlamda hükümdar her haliyle eli açık olmalı malından gerekirse canından halkı için vazgeçebilmelidir. Eski geleneğin etkisi altında krala yüklenen “sadaka vermesi” yahut sadakanın en üst hali “kendini feda etmesi” anlayışı Budist metinlerinde varlığını sürdürmektedir. Budizm’de kral ülkesi için hizmetlerde bulunan ve bu uğurda canından dahi vazgeçebilecek kadar cömert olan kişi durumundadır. Türklerin Gök Tanrı inançlarında yer alan, hanın kutunun Tanrı’dan geldiği inancı, Budizm’deki bu anlayışla örtüşmüş ve Türklerin hayatında kolaylıkla kabullendiği bir anlayış olmuştur. İnanç unsuruyla yöneticinin birleşmesi düşüncesi, Uygurlarda “burkan” söyleminin ortaya çıkmasına da neden olmuştur. Skr. bud > Çin. bur sözcüğü ile Tr. kan “han” sözcüklerinin birleşiminden oluşan bu unvan, Türklerin yöneticiye bakış açılarının en açık örneği durumundadır.

Edgü Öglü Tigin ve Ayıg Öglü Tigin hikâyesinde ana kahramanlar ülkenin hükümdarının oğullarıdır. Hikâyede yukarıda bahsi geçen halka yararlı olabilmek uğruna prensin canını tehlikeye atarak halka faydalı olma isteği anlatılmaktadır. Prens halkın fakirliğine çözüm bulabilmek için canı pahasına tehlikelerle dolu okyanusa giderek Çintemani mücevherini bulmaya çalışır. Şehzade ile Aç Pars masalında da yine başkahramanlar bir hükümdarın üç oğludur. Bu oğullardan Bodhisattva adayı olan en küçük oğul, bir dişi pars için hayatını feda etmektedir. Burada da yine canlıların yaşamı için hayatından vazgeçen prens, yönetici olarak ve Bodhisattva adayı olarak okurlara veya dinleyicilere sunulmuştur. Çaştani Beg masalında Çaştani bir hükümdardır ve ülkesindeki insanları, onları yoldan çevirmekle görevlendirilmiş şeytanlardan korumaya çalışmaktadır. Çaştani Beg, canlılara faydalı olabilmek için çeşitli şeytanlarla anlatı boyunca mücadele etmektedir. Maymunlar Begi hikâyesinde ana kahraman bir maymundur. Budizm’de aydınlanma noktasında canlılar birbirleriyle aynı haklara sahiptir. Hikâyede kralın misyonu, Bodhisattva adayı olan maymunu korumak ve onu ülkede saygın hale getirmektir. Bu hikâyede de yine hükümdar ana kahramanlar arasında yer almaktadır. Bayagut Oğlu Otaçı Beg öyküsünde hükümdar karakter yine ülkesine faydalı olabilmek için çabalayan bir rolle karşımıza çıkar. Kral Aprabı, ülkesini doyuran, onların her türlü müşkülü ile ilgilenen bir kimliktir. Halkının hastalığı onu fazlasıyla üzmektedir. Hikâyede bir hekim oğlu olan Udakanışand’ın Aprabı’nın tebasına yardımı anlatılmaktadır. Bazı hikâyelerde de krallara yüklenen misyonun yerine getirilmediği takdirde yaşayacakları ibretlik olaylardan başlarına gelecek durumlar anlatılmaya çalışılır. Dantıpalı Beg anlatısında hükümdar Dantıpalı, zalim bir hükümdar olarak tasvir edilmiştir. Canlı öldürmekten keyif alan ve iyi ve güzel alışkanlıklardan uzak olan bu hükümdarın sonu alevler içinde betimlenir ve bir sonraki yaşamında üç kötü yolda hayat bulacağı ifade edilerek hikâye sonlandırılır. Altı Dişli Fil hikâyesinde bir hükümdar olan Mahandrasenan’ın kızı kötü bir karakterde olup bir başka ülkenin kralı Brahmadata ile evlilik yaparak kraliçe olur ve sonrasında kötülük yapabilmek için tüm imkanlarını kullanır. Şeytanlardan bile daha aşağı olarak görülen bu kadın kahraman üzerinden Budist öğretilere dair ibretlik mesajlar verilmektedir. Sundari Kız adlı çatikte de yine kral, olay akışında halka yardım eden bir karakter olarak anlatıda yer almaktadır. Sundari Kız’ın uğradığı zulüm hükümdarı yakından ilgilendirmiş ve suçluların cezasını çekmeleri için üzerine düşen görevleri yerine getirmiştir. Tüm çatiklerde kral veya prens karakterlerine yer verilmiş olması inanç noktasında bu karakterlere yüklenen vazife ile ilgili olmalıdır.

3. Hikâye Dügümleri Buda’nın Aydınlanma Yolculuğuna Çıkışına Neden Olan Unsurlardır

Siddharta Guatama adında 29 yaşındaki bir prensin bolluk içinde yaşadığı sarayından ayrılarak gezintiye çıktığı bir sırada yolda karşılaştığı *hastalık*, *yaşlılık*, *ölüm* ve *fakirlik* gibi unsurlar onu fazlasıyla etkilemiş, yaşamı sorgulayarak saraydan ayrılıp gerçeği arayan bir gezgin olmasına sebep olmuştur (Kökdemir & Şahbaz, 2019: 31). Onun karşılaştığı bu dört unsur, hayata dair gerçekliği anlamasına vesile olmuş ve bu sayede aydınlanabilmiştir. Budizm, dünyadaki hakikatin ızdırıp olduğunu ve bu ızdıraptan ancak farkındalıkla kurtulunabileceğini

öngören bir dindir. Bu dine ait anlatılarda Buda'nın karşılaştığı bu unsurlar, öykülerin kurgulanışında yoğun şekilde yer almaktadır. Eski Uygur Türkçesinde Çaştani Beg, Dantıpalı Beg, Maymunlar Begi, Edgü Ögü Tigin- Ayıg Ögü Tigin, Mukaddes Tavşan hikâyesi, Küü Tav'ın hikâyesi, Altı Dişli Fil masalı, Sundari Kız, Matirçet Nom U3895 numaralı öykü ve Bayagut Oglı Otaçı Beg masalının içinde yer alan Susuz Kalan Balıklar hikâyeleri *ölüm* temalarıyla kurgulanmıştır. Yukarıda bahsi geçen anlatılarda öldürülmekte olan insanlar yahut yabancı hayvanlar bu hikâyelerin ana konusunu oluşturmaktadır. Çaştani Beg şeytanlar tarafından öldürülen insanları, Dantıpalı Beg hikâyesinde bizzat Dantıpalı'nın öldürdüğü geyikler, Mukaddes Tavşan öyküsünde Bodhisattva tavşanın öldürülen arkadaşları maymun ve diğer hayvanlardan bahsedilmektedir. Maymunlar Begi hikâyesinde de yine konu, canlıların öldürülmesinin yasaklanmasıdır. Altı Dişli Fil hikâyesinde kraliçeden emir alan avcının Bodhisattva adayı fili öldürüşü bu hikâyenin konusudur. İnsadi Sutra içinde yer alan Sundari Kız adlı hikâyenin konusu abileri tarafından iftiraya uğrayarak ormanda öldürülen Sundari Kız'dır. Küü Tav çatığında öküz, domuz ve koyunu öldüren Küü Tav, onları bir sonraki yaşamlarında girecekleri insan bedeninden mahrum bırakır ve hikâye boyunca bunun pişmanlığını yaşar. Yine Edgü Ögü Tigin ve Ayıg Ögü Tigin hikâyesinde canlıların öldürülüş sahnelerinden rahatsızlık duyan prensin aydınlanması bu anlatının ana konularından biridir.

Edgü Ögü Tigin ve Ayıg Ögü Tigin hikâyesinde ayrıca çalışmak zorunda olan ve geçimini temin edebilmek amacıyla çeşitli zorluklarla mücadele eden fakir bir halktan bahsedilmektedir. Hikâyenin düğüm kısımları bu fakir halkın *fakirlikten* kurtularak rahat yaşamı doğrultusunda geliştirilmiştir. Buda'nın kendi yaşantısında şahit olduğu canlıların fakirliği bazı hikâyelerde canlıların yoksunluğu olarak karşımıza çıkmaktadır. Şehzade ile Aç Pars öyküsünde yeni doğum yapmış ve açlıktan kendi yavrularını yemek üzere olan bir dişi pars konu edilmiştir. Aç Parsın bu acınası hali prensi oldukça etkilemiş, uyanışına ve samsâra döngüsünden kurtuluşuna vesile olmuştur. Matirçet Nom'da hikâye edilen anlatılardan birinde yine yavruları aç olan bir dişi maralın yavruları için canını feda edişi işlenmektedir. Canlıların hayata dair bu yoksunlukları Bayagut Oglı Otaçı Beg hikâyesi içinde yer alan Susuz Kalan Balıklar masalında balıkların susuzluktan kıvranırları şeklinde karşımıza çıkar. Tüm bu hikâyelerin ortak yönü dünya nimetlerine yeterli erişimi olmayan canlıların çektiği ızdıraplar ve bunların çoğu zaman bir prens tarafından fark edilmesidir.

Sakyamuni Buda'nın saraydan ayrılarak gezintiye çıktığı bir günde aydınlanışına vesile olan diğer unsur karşılaştığı hastalardır. *Hastalık* bu anlamda bir aydınlanma vesilesi olan bir kavram durumundadır. Bayagut Oglı Otaçı Beg anlatısında *hastalık* teması işlenmiştir. Bu hikâyede halkı hasta olan bir kralın halkına yardımcı olmaya çalışması ve bu uğurda bir hekim çocuğu olan Udakanışandı'nın halkı kurtarabilmek için gösterdiği büyük özveri, masalın konusudur (Berbercan, 2016: 55).

4. Hikâyelerde 7 Sayısı Önemli Bir Sembol Olarak Kullanılır

Budizm'de yedi sayısı bir oluşumu anlatmaktadır. Buda'nın doğumundan yedi dakika sonra yedi adım atması ile evrende lotus çiçekleri oluşmuştur. İnsanın evrimini yedi kademe tamamlaması tüm bu oluşum süreçlerine işaret etmektedir. Eliade Buda'nın göğün yedi katını geçerek dünyanın zirvesine (lokkage) ulaştığını böylelikle yaşamı başlattığını belirtmiştir (2018: 89) Eski Uygur Türkçesi anlatılarında yedi sayısı ile örüntülenmiş kurgular bulunmaktadır. Bu kurguların en önemli tarafı, kahramanların çabalarının temsili bölümlerde yer almasıdır. Konuyla ilgili olarak Tokyürek de Edgü Ögü Tigin masalında yedi rakamına bağlı tekrarların ilgi çekici ve oldukça yerinde olduğunu belirtmiştir (Tokyürek, 2021a: 192). Buna göre yedi sayısı insanın ve evrenin oluşumuna işaret etmektedir:

'Samsâra içindeki Mayâ'nın da gezegensel zincir olarak yedi küresiyle ilgilidir. Bu her küre, aktif varoluşun kırk dokuz durağını oluşturan yedi evrim turunu ifade eder. Bu evrim turu, embriyonun gelişim sürecinde de vardır ve fetüsün hücrel yapıdan insana, ölümden sonra da

psişik dünyanın embriyonik durumuna geçişini sağlar. Yeniden ortaya çıkmasının önünde benzer şekilde tamamen psişik koşulları deneyimler. Başka bir deyişle, biri fiziksel diğeri psişik her ikisi birbirine bağlı embriyonik süreçte varoluşun dokuz durağına karşılık gelen evrimsel ve devrimsel kazanımlar elde edilir. Benzer şekilde, bardonun kırk dokuz günü, yedi hecenin gizeminin de sembolü olabilir. Hermetik yazılarda bunlar, ölümden sonraki yedi bölgedir ve her biri ara dünyada belirli bir karmaşık bilinç ilkesinin yedi unsurunu sembolize eder. Ayrıca doğada yedi rakamı, kimyasal elementler dizisinde, ses ve renkte olduğu gibi, yaşamın periyodikliğini ve fenomenini yönetir (Akt. Tokyürek, 2021b: 48-49).

Edgü Ögü Tigin masasında prens halkı fakirlikten kurtarmak amacıyla çintamani mücevherini bulmak amacıyla okyanusa açılacaktır. Hikâyede süreç prensin okyanus kıyısında yedi gün içinde bir gemi donatıp bu gemiyi 7 zincirle bağlayıp yedi gün bekletip yedinci gün okyanusa açılmasıyla devam etmektedir. Okyanus içinde bir adaya ulaşır orada tekrar yedi gün geçirmelerinin ardından yedinci günde mücevherlerin gemiye yüklenişle tekrar hareket ederler. Prens Çintamani mücevherini bulmak niyetiyle yolculuğuna yaşlı ve bilge bir rehberle devam etmeye karar verir. Bu rehber ile yedi gün yürüdüktan sonra prens Ejderha Hanı'nın sarayına ulaşır ve burada tekrar yedi katlı hendekler içinde ejderha ve yılan engelleriyle karşılaşır. Çeşitli mücadelelerin ardından Çintamani mücevherini elde eden prensten Ejderhalar Hanı yedi gün vaaz vermesini ister. Altun Yaruk içerisinde yer alan çatiklerden biri olan Şehzade ile Aç Pars masasında da yavrulayan bir aç parstan bahsedilmektedir. Hikâyede prensler aç parsı ormanda gördüklerinde pars doğum yapalı yedi gün olmuş ve yedi yavrusu olmuştur. İnsadi Sutra'nın içinde yer alan Sundari Kız isimli çatikte de bir iftira sonrasında abileri tarafından öldürülen Sundari'nin cesedinin bulunuşunun ardından hikâyede yedi gün boyunca manastırda günah rüzgarları estiği, burhan ve cemaatin bu olay sonrası yedi gün boyunca şehre inmedikleri ve yedi gün boyunca Buda'ya temiz yiyecek ve içeceklerle hürmet gösterdikleri belirtilmiştir. Olayın ardından yedi gün geçmesiyle olay yeniden şekillenecektir. Buda'nın yaşamından izler taşıyan motif ve semboller Budist anlatılarda Buda'nın hayatına gönderme yaptığı gibi sembolik anlamlarıyla da metinlere derin anlamlar katmaktadır.

5. Anlatılarda Merhamet Aydınlanma Yolunun Anahtarıdır

Budizm'in esaslarında merhamet kavramının ön planda tutulduğu görülmektedir. Tüm canlılara yaşam hakkı veren ve saygı duyan bu dinde, canlıların birbirlerine merhamet göstermesi canlıdan beklenen en temel davranış durumundadır. Buda'nın yaşam hikâyesinde onu aydınlanmaya ulaştıran en önemli deneyimler, Buda'nın canlılara merhamet göstermesiyle başlamıştır. Aynı zamanda Budizm'in kuruluşu aşamasında Buda'ya gösterilen *merhamet* de din öğretilerinde *mükafat* olarak anlatılagelmiştir. Ufacık bir çocukken merhametiyle avcundaki buğdayı Buda'ya sunarak bir sonraki yaşamında kral olarak dünyaya gelen Aşoka, Budizm'in önemli kimliklerinden biri olmuş ve yöneticiliği boyunca Budizm'e verdiği hizmetlerle sadaka kavramının somut timsallerinden biri olarak anılmıştır.⁴ Budizm içerisinde başta Buda olmak üzere Bodhisattvalar ve diğer aziz ve azizelerden beklenen davranış merhametli olmaları ve buna bağlı olarak maddi ve tüm manevi imkanlarını paylaşmalarıdır. Nitekim Budizm'de bir Bodhisattva'nın en üstün niteliği şefkatli ve merhametli olmasıdır. Mahāyāna mezhebine göre altı pāramitā'nın uygulayıcıları olarak Bodhisattvalar dört evrensel yemin ederler. Yeminlerinin ilk maddesi sayısız yaşayan varlıkları kurtarmaktır (Akt. Tokyürek, 2011: 420). Eski Uygur Türkçesi metinlerinde Buda ve Bodhisattvalar *yarlıkançuçı köngüllüg* "merhametli gönüllü" sıfatıyla nitelendirilmektedir. Buda'nın yaşamındaki bu merhameti, çatiklerde de işlenen temel konulardan biridir. Kökdemir & Şahbaz, Cataka öykülerinin gündelik yaşama dair izler taşıdığını, bu öykülerin genel olarak akıllı ve tedbirli

⁴ Eski Uygurca şiirlerde çoğu zaman Aşoka Han'ın adı sadaka kavramı ile birlikte anılmakta ve avcunda sunduğu sadaka ile anılmaktadır (Besli, 2019: 186).

olunması gerektiğini öğütlediğini ve yoğun olarak merhamet motifleriyle işlendiğini belirtmiştir. Genel olarak öyküler aracılığıyla öğretisini yaymayı amaçlayan Bodhisattvaların hayvan/insan/tanrısal varlık formunda öykülerde yer aldığını ve en temel niteliklerinin ileri görüşlülük, iyi kalpli olmaları ve yoğun merhamet duyguları olduğunu ifade etmiştir (2019: 796-800).

Eski Uygur Türkçesi çatiklerinde merhamet temasının anlatılarda yoğun şekilde işlendiği görülmektedir. Edgü Öglü Tigin ve Ayıg Öglü Tigin anlatısında gezintiye çıkan prensin, halkın yanlış işler yaparak geçinmek zorunda kalışı karşısında onlara ve ülkedeki tüm fakirlere yardım etme isteği hikâyenin ana kurgusunu oluşturmaktadır. Altı Dişli Fil Hikâyesinde altı dişli fil, kendisini zehirli bir okla vuran avcıya merhametle seslenir ve zor durumda kalmaması için dişleri kraliçeye muhakkak götürmesi gerektiğini ifade eder (Elmalı, 2019: 92). Avcının zor durumda kalmaması adına Bodhisattva fil kendi canını feda etmeyi çoktan göze almıştır. Şehzade ile Aç Pars öyküsünde de yine açlıktan kıvranan ve yavrularını yemek üzere olan bir dişi barsa şehzade Bodhisattva, kendi bedenini açlıktan ölmek üzere olan bu parsa yemesi için sunar (Gulcalı, 2013: 113). Yine Altun Yaruk'ta yer alan çatiklerden biri olan Bayagut Oğlu Otaçı Beg öyküsü hastalıklarında insanlara şifa veren bir asilzadeden bahsetmektedir. Bir hekim oğlu olan Udakanışandı, ülkede halkın hastalanmasıyla hükümdarın çok üzüldüğünü görür ve canlılara yardım etmeye karar verir. Kendisi hekim olmayan asilzade, babasının yaşlı olduğu için memleket memleket gezemeyeceğini bildiğinden bilgileri babasından öğrenerek insanlara şifa dağıtır. Burada asilzadeyi yardıma çağıran hükümdar değil yalnızca kendi merhametidir. Bu asilzade aynı zamanda gölde susuz kalarak ölmek üzere olan balıklara da su taşıyarak onların hayatlarını kurtaracaktır. Ülkenin hükümdarı da dahil herkes asilzadenin merhametine hayran kalır. Bu merhamet asilzadenin üst mertebelere erişmesine vesile olacaktır (Şen, 2014: 128). Dantıpalı Beg anlatısında da hikâye can verme korkusunun ne denli ızdıraplı oluşunun anlatılmasıyla başlar. Hatta canlıların bu korku uğruna cehennemde olsalar bile yeniden ölme ızdırapıyla cennete gitme teklifini geri çevirdiklerinden bahsedilmektedir. Metinde Dantıpalı Beg isimli hükümdar canlı öldürmekten keyif almaktadır ve geyikleri öldürmek üzereyken bu geyiklerin beyi arkadaşlarının acı çekmemesi için kendi canını feda edecektir. Arkadaşlarının can korkuları nedeniyle merhamet gösterip canını feda eden geyikler beyi anlatının sonunda Bodhisattva kimliği ile anılmıştır (Demirci, 2014: 122). Matirçet Nom U 3895 numaralı yaprakta anlatılan hikâyede dişi bir maralın aç olan yavrularını kurtarabilmek amacıyla canını feda edişinden bahsedilmektedir. Yine Bodhisattva adayı maral yavrularının canlarını kurtarabilmek için gözünü kırpmadan canını feda edecektir (Gulcalı, 2023: 218).

6. Hikâyelerde Mekân Orman/Koruluk veya Denizdir

Buda'nın kendi yaşantısında ormanda bir ağacın altında aydınlanmıştır. Çelebi, Hindistan ikliminin de etkisiyle Buda'nın ormanı sıklıkla istirahat ve murakabe için kullandığını belirtmiştir (2003: 36). Buda'nın hayatında orman aydınlanma yolundaki son durak konumundadır. Eski Uygur Türkçesi çatiklerinde de kahramanların yolu çoğu zaman bir şekilde ormandan geçer ve aydınlanma bu mekânda gerçekleşir. Tokyürek, kişinin aydınlanmasını anlatan Nirvāna teriminin, “nir” ve “vāna” kelimelerinden oluştuğunu ve bu sözcüğün farklı şekillerde açıklandığını belirtir. Nir kelimesi “uzaklaşma, özgürleşme, kurtulma” gibi anlamlarda kullanılırken, vāna sözü de “yeniden doğum yolu, kötü koku, sık orman” gibi anlamları ifade eder (2011: 466). Sözcük yeniden doğum döngüsünden kurtulmayı anlattığı gibi kelime kökündeki orman anlamı manidardır. Budizm'de kurtuluşu anlatan Nirvāna sözcüğü, Eski Uygur Türkçesi metinlerinde *ol kıdıg* “o kıyı, Nirvāna”, *intın kıdıg* “huzur kıyısı, Nirvāna” şekillerinde aktarılmıştır (2011: 471-472). Metaforik olarak samsāra döngüsünün çoğu zaman denizle ilişkilendirilmesi Nirvāna sözcüğünün kıyı anlamlarını da kazanmasına neden olmuştur. Eski Uygur Türkçesinde kurtuluşu temsilen kullanılan *kıdıg*

“kıyı” sözcüğü Nirvāna anlamında kullanılmaktadır. Eski Uygur Türkçesi anlatı metinlerinde kahramanlar daima aydınlanma izini sürerler. Bu metinlerin büyük çoğunluğunda aydınlanma kesif bir ormanda gerçekleşir. Nitekim Eski Uygurca bazı anlatılarda orman evliyalık mekânı olarak görülmektedir.⁵ Orman yapısı itibarıyla her ne kadar sakinlik ve huzur mekânı olsa da aynı zamanda kaos ve karmaşayı da temsil etmektedir. Bu mekânda yer alan vahşi canlılar, ormanı diğer canlılar için tehlikeli kılmakta ve içinde bulunan canlıların daima tetikte olmasını gerektirmektedir. Budizm anlatılarında deniz de aynı şekilde dalgalara, tehlikeli su canlılarına sahip olması nedeniyle tehlikeli kabul edilir. Nitekim deniz de yapısı itibarıyla insanoğlunu mücadeleye sevk eden bir yapıdadır. Denize düştüğü halde mücadeleyi bırakan kişinin sonu muhakkak ölüm olacaktır. Kökdemir & Şahbaz, Budizm’e ait anlatıların genellikle orman veya nehir kıyısında geçtiğini belirtmiştir (2019: 92). Bu mekanlar Eski Uygurca çatiklerde de sıklıkla görülmektedir.

Şehzade ile Aç Pars öyküsünde Maharete adlı hükümdarın üç oğlu kırlara ve ormana gezintiye çıkarlar. Hikâyenin düğüm bölümü artık bu mekânda gerçekleşecektir. Hikâye sonunda Mahāsattva adlı en küçük şehzade ormanda aydınlanarak bir Bodhisattva olacaktır. Altı Dişli Fil Hikâyesinde Altı Dişli Fil, ormanda yaşamaktadır. Avcının kendisini vurması sonucu yine ormanda aydınlanarak Bodhisattva’ya dönüşmüştür. Dantipali Beg öyküsünde de yine canlıları öldürmekten zevk alan Dantipali, geyikleri öldürmek üzere ormana girer. Hikâyenin devamında geyikler beyi arkadaşlarının ölmemesi için canını bu ormanlıkta feda ederek Bodhisattvalık makamına erişir. Mukaddes Tavşan hikâyesinde mekân yine orman ve korulukta geçmektedir. Sundari Kız adlı çatikte de Sundari Kız’ı kardeşleri ormanda öldürmüş ve gömmüşlerdir. Matirçet Nom’un anlatılarından biri olan 359. Yapraktaki anlatı da avcılar tarafından avlanan ve yabancı hayvanlar dünyasında canını feda eden Buda’dan bahsedilmektedir (Gulcalı, 2023: 219).

Edgü Ögü Tigin ve Ayıg Ögü Tigin anlatısında hikâyenin düğüm kısmı şehzadenin gemisi ile denize açılmasıyla başlar. Prens bu seyahatte pek çok zorlukla karşılaşır ve bir kıyıya ulaşır. Hikâyede deniz yolculuğunun pek çok zorluğundan bahsedilmektedir. Deniz metaforik olarak samsāra döngüsünü temsilde kullanılmaktadır. Buna göre canlıların çabaları kendilerini kurtuluşa ulaştırabilecektir. Şehzade ile Aç Pars masalında da yer yer kahramanların ağzından buldukları yerin emgeklilik taloy⁶ “ızdırıp denizi” olduğu aktarılmaktadır. Hikâyelerde genel olarak kullanılan orman ve deniz kişinin bu dünya üzerindeki arayışını temsil etmektedir. Orman Buda’nın aydınlanma mekânı olduğu için deniz de tüm zorluklarına rağmen kıyı ihtimalini barındırdığı için Budizm içerikli anlatılarda sıklıkla temsili mekanlar olarak kullanılmıştır.

7. Hikâyelerde Başkahramanların Gezinti Motifi

Gezinti motifi Budizm’e bağlı anlatılarda metaforik olarak “arayış”ı ifade etmektedir. Arayış içinde olan kahramanlar hikâyelere genellikle bu gezinti motifi ile başlarlar. Gezintinin metaforik olarak arayışı temsil etmesinin yanında aynı zamanda Buda’nın 29 yaşındayken sarayından ayrılarak hayatı sorgulama amacıyla yaptığı gezintiye gönderme yaptığı düşünülmektedir. Buda’nın saraydan ayrılışının ardından altı yıl boyunca gezerek nihayetinde aydınlanmaya eriştiği bilinmektedir. Buda’nın yaşamış olduğu bu aydınlanma öyküsü pek çok anlatıda işlenmiş ve canlıların arayışı gezinti motifiyle aktarılmaya çalışılmıştır.

Eski Uygur Türkçesinin hacimli çatiklerinden biri olan Edgü Ögü Tigin ve Ayıg Ögü Tigin öyküsü prensin gezintisi ile başlamaktadır. Prens bu gezintisi ile dünyaya dair olumsuz bazı düşüncelere sahip olacak ve dünyaya dair arayışını başlatacaktır. Sakyamuni Buda’nın hayatında da çıktığı gezintilerde rastladığı yaşlı, hasta, fakir ve ölünün ardından kendini uzun

⁵ (Gulcalı, 2013: 76).

⁶ (Gulcalı, 2013: 81).

soluklu bir arayışa sevk etmesi Campbell tarafından kahramanın yola çıkışı, gördüğü olumsuzluklar ise maceraya çağrı olarak değerlendirilmiştir (2022: 60). Tokyürek, İyi Düşünceli Şehzade'nin eğlenmek ve gezmek amacıyla çıktığı gezintiden dehşete kapılmış olarak döndüğünü ve tıpkı Sakyamuni Buda gibi sarayına üzüntü içinde ağlayarak döndüğünü belirtmektedir (Tokyürek, 2021a: 181-182). Altun Yaruk çatiklerinden olan Şehzade ile Aç Bars anlatısında da yine hikâye, hükümdarın üç oğlunun ormana gezintiye çıkışıyla başlamaktadır. Bu gezinti aslında en küçük prensin aydınlanma yolundaki imkanları oluşturacak sebeplerle örülmüştür. Kahramanların gezintileri onların en kutlu arayışları durumundadır ve bu arayışın nihayetinde küçük prens Bodhisattva makamına erişir. Bayagut Ogli Otaçı Beg hikâyesinde Otaçı Beg memleket memleket gezerek hastalara şifa aramaktadır. Nitekim bu gezinti esnasında hem insanlara hem de susuz kalan balıklara yardım ederek kendi aydınlanışına katkıda bulunmuştur. Sakyamuni Buda'nın kendi gezintisinde karşılaştığı hastalık figürü, bu hikâyede kullanılarak aynı zamanda Buda'nın yaşantısına da gönderme yapmaktadır. Çaştani Beg adlı öyküde de yine Hükümdar Çaştani bir gezintisi esnasında canlılara zarar veren şeytanları görür ve onlarla mücadeleye başlar. Çaştani'yi aydınlanma yoluna götüren işte bu kaos ortamıdır. Çıktıkları gezintilerde farklı deneyimleri olan ve bu örüntülerle aydınlanma yoluna giren kahramanların yaşantıları, Budist anlatıların önemli motiflerinden biridir.

8. Bazı Hikâyelerde Başkahramanlar Hayvanlardır

Budizm'de her bir canlının aydınlanma hakkı vardır. Hinduizm'e tepki olarak doğmuş Budizm'in bu eşitlik anlayışı, dinin canlıları ön plana çıkarmasına neden olmuştur. Canlılar bu dinde bir Bodhisattva yahut da Buda adayı olarak görüldükleri için varlıkları kutsal olarak düşünülmektedir. Cātaka metinlerinde Bodhisattva'nın balık, güvercin, maymun, geyik, aslan, boğa, tavus kuşu, çakal, karga, kartal, yılan, horoz, fare, domuz vb. hayvan bedenlerinde bedenlenmiştir. Bunların yanı sıra sıradan bir insan yahut da tanrısal gücü olan bir varlık olarak da bedenlendiği görülmektedir. Kökdemir & Şahbaz, farklı bedenlenme yollarının Budizm inancında yer alan karma ile ilgili olduğunu, “eylem, hareket” anlamındaki bu sözcüğün bu dünyadaki canlıların her türlü etki-tepki döngüsünü belirlediğini tüm iyilik ve kötülüklerin karşılık bulma mekanizmasına göre şekillendiğini bu minvalde de yeniden doğumların büyük önem kazandığını belirtmiştir (2019: 214-215). Yeni bir bedende önceki hareketlerin önemli oluşu tüm canlılara iyi davranmayı ve her canlının aslında Buda adayı olabilme ihtimalini ortaya çıkardığı için Eski Uygur Türkçesi anlatılarında bazı hikâyelerde Bodhisattvaların hayvan bedeniyle bedenlendiği ve hikâyelerin başkahramanı oldukları görülmektedir.

Maymunlar Begi hikâyesinde olayın ana kahramanı bir maymundur ve bu maymun yukarıda tanrılardan aşağıdaki insan yaratılışlarından daha bilgili ve üstün durumda olarak anlatılmaktadır (Demirci, 2014: 119). Bu karakter canlılara daha faydalı olabilmek için bu bedende dünyaya gelmeyi tercih etmiş durumdadır. Hikâye, kimi zaman aydınlanma bir maymun bedeninde gerçekleşebileceğini ve bu nedenle tüm canlılara saygı duyulması gerekliliğini ortaya çıkartmaktadır. Altı Dişli Fil hikâyesinde de yine beyaz fil, hikâyenin ana kahramanı durumdadır. Budizm'de Buda'nın annesinin karnında bir fil şeklinde tasvirleştiği aynı zamanda Buda'nın dünyaya gelişini ve dolayısıyla filleri ayrıca önemli hale getirmektedir. Mukaddes Tavşan hikâyesinde öykü “bir zamanlar Bodisatav tavşan olarak doğmuş idi” cümlesiyle başlamaktadır. Yazının devamında bu fevkalade asil, halim selim olarak tanımlanan canlı aynı zamanda masalın da ana kahramanıdır. Altun Yaruk'ta yer alan Küü Tav hikayesinde öküz, koyun ve domuz karakterleri anlatının temel kurgusunu şekillendiren karakterlerden olmuştur (Çağatay, 1945: 33). Matirçet Nom U 3895 numaralı sayfalarda anlatılan öykünün başkahramanı da Bodhisattva adayı olan bir dişi maraldır. Maralın konuşmalarından onu avlayacak avcı oldukça etkilenmiştir (Gulcalı, 2023: 218). Her ne kadar bazı hikâyelerde kahramanlar insan olmasa da duygu, davranış ve tutumları yönüyle Bodhisattva'yı temsil

etmekte bu bilgi de çoğunlukla anlatıda belirtilmektedir. Hikayelerde seçilen hayvanlar genellikle maymun, balık, fil, aslan, tavus kuşu, geyik, kuş, köpek, kuğu, güvercin, öküz, antilop gibi Hindistan coğrafyasında yaşayan hayvan türleridir. Bazen olaylar ve kahramanlar olağanüstü özelliklere sahiptir. Öğretisini yaymayı amaçladığı bu anlatılarda, Bodhisatta ileri görüşlü, merhametli ve iyi kalpli bir hayvan formunda yer almaktadır. Fabl türüne örnek olan bu anlatılar Batı edebiyatı ürünleri olan Aisopos ve La Fontaine masalları ile de benzerlik göstermektedir (2109: 92).

9. Anlatılarda Avlanma Motifleri Hikâye Kurgusunda Sıklıkla Kullanılmaktadır

Budizm’de canlıları öldürmek yasaklanmıştır. Bu canlıları aydınlanmaktan alıkoyan büyük günahlardan biridir. “Ahimsa” kavramıyla ifade edilen canlılara zarar vermemek, hatta onları incitmemek Budizm’in en temel yaklaşımlarından biri olmuştur (Conze, 2005: 4). Eski Uygur Türkçesinde *etingü yavlak ayıg kılınç* “oldukça kötü bir amel” olarak tanımlanan canlıları öldürme işi sıklıkla çatiklerin kurgusunda başvurulan bir konudur. Canlı öldürmeye sebep durumlar ve tasvirleri, canlı öldürmenin sonuçları, öldürme işini gerçekleştiren kişilerin samsāra döngüleri ve ibretlik halleri çatiklerde yoğun şekilde yer verilen durumlardır. Çaştani Beg masalı insanların şeytanlar tarafından avlanışına hükümdar Çaştani’nin karşı çıkışıyla başlar. Altı Dişli Fil hikâyesinde kraliçe tarafından görevlendirilen bir avcının Bodhisattva soyundan gelen bir fili avlayışı anlatılır. Anlatıda Bodhisattva filin, avcıyı zor durumda bırakmamak için canını feda edişi işlenmiştir. Dantıpalı Beg hikâyesi de av sahnesi ile başlar. Avlanmakta olan geyiklerin duydukları can korkusu ve can sevgisi uzun tasvirlerle hikâye başında ifade edilir. Hikâyede can alınma acısı *cehennemdeki varlıkların dahi cennete gitme bahasına canlarından ayrılmak istemeyecekleri* bir acı şeklinde tarif edilerek canlılara çok büyük eziyetler yaşatan bir günah olarak tanımlanmıştır. Dantıpalı Beg öyküsünde Dantıpalı’nın geyiklerin canını alması ve neticesinde anında cezalandırılışı anlatılmıştır. Mukaddes Tavşan anlatısında başkahraman, Bodhisattva adayı bir tavşandır. Bu hikâyede de yine avlanma motifi tavşanın ormandaki diğer arkadaşlarına avı yasaklamasıyla gündeme gelir. Mukaddes Tavşan ormandaki arkadaşlarına *edgü sakınçı* “iyi düşünceyi” tavsiye edip canlıları öldürmeyi kesinlikle yasaklamıştır. Edgü Öglü Tigin ve Ayıg Öglü Tigin masalı çeşitli zorluklar yaşayan ve avcılık yaparak günah işleyen canlıların tasviriyle⁷ başlar. Matirçet Nom’da yer alan jâtakalardan birinde de yine bir avcının tuzağına yakalanan ve aslında Bodhisattva adayı olan dişi bir maraldan söz edilmektedir. Diğer anlatılarda da yine av eğlencelerinin düzenlendiğini avcı ve doğancı gecelerinde yabani hayvanların ve kuşların avlandığı motifleri görmek mümkündür (Gulcalı, 2023: 218,219,241).

Sonuç ve Değerlendirme

Buda ve Bodhisattvaların yaşamlarını, yeniden yaşam öykülerini ve aydınlanmalarını konu edinen Eski Uygurcada çatikler, bazı motif ve sembollerle kurgulanmıştır. Bu motiflerin Buda’nın yaşantısı ve Budizm’deki anlayışlar çerçevesinde olduğu yine sembollerin de kültür ve dinde bazı anlamlarının olduğu görülmektedir. Tekrarlanan motif ve sembollerin anlaşılması, metinlerin doğru anlaşılma problemine katkı sağlayacağı için anlam bilim ve Türkoloji çalışmaları için faydalı olabileceği düşünülmektedir.

KISALTMALAR

⁷ “Geyik avcıları, kuş tuzakçıları, balıkçılar kötü işler yapmakta ve canlıları öldürmektedirler. At koyun öküz ve domuzlar kesiliyor kanları ırmak gibi akıtılıyor.” (Hamilton, 2011: 11-12).

Çin. : Çince
Skr. : Sanskritçe
Tr. : Türkçe

KAYNAKÇA

- Arslan, Hammet (2014). “Budizm’de Kadının Konumu”, Dokuz Eylül Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 39, s. 147-179.
- Berbercan, M. Turgut (2016). *Eski Türkçe Bayagut Oğlu Otaçı Beg Hikâyesi*. İstanbul: Derin Yayınları.
- Besli, Nurdan (2019). Anlam Bilim Açısından Eski Uygurca Şiirler, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Besli, Nurdan (2017). “Eski Uygur Türkçesi Budist Metinlerinde Kadın Anlayışı ve Etkileri”, II. International Conference On Studies in Turkology Proceeding Books, Augst 11-13, Rome-Italy.
- Campbell, Joseph (2022). *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*. (12. Baskı), İstanbul: İthaki Yayınları.
- Conze, Edvard (2005). *Kısa Budizm Tarihi*. (Çev. Ö. Cemal Güngören), İstanbul: Yol Yayınları.
- Çağatay, Saadet (1945). *Altun Yaruk’tan İki Parça*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Çağdaş, Kemal (1970). “Reformcu Yönleriyle Buddha ve Aşoka”, *Doğu Dilleri*, Cilt 1, Sayı 4, s. 53-91.
- Çelebi, A. Halet (2003). *Pali Metinlerine Göre Gotama Buddha*. İstanbul: Hece Yayınları.
- Demir, N. Yılmaz, E. (2007). “Erken Dönem Uygur Edebiyatı II Nesir”, Türk Edebiyatı Tarihi, Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Demirci, Ü.Özgür (2014). *Eski Uygurca Dört Çatik*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Eliade, Mircea (2018). *İmgeler ve Simgeler*. (Çev. M. Ali Kılıçbay), Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Elmalı, Murat (2019). *Eski Uygurca Altı Dişli Fil Hikâyesi*. Ankara: TDK Yayınları.
- Eraslan, Kemal (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Gulcalı, Zamira (2023). *Eski Uygurca Matirçet Nom*. Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları.
- Gulcalı, Zamira (2013). *Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur’dan “Aç Bars” Hikâyesi*. Ankara: TDK Yayınları.
- Hamilton, J. Russell (2011). *İyi ve Kötü Prens Öyküsü*. (Çev. Vedat Köken), Ankara: TDK Yayınları.
- Kökdemir E., Şahbaz D. (2020). “Buddhist Metin Câtakaların İntizar Hüseyin’in Öykücülüğüne Yansımaları: Kaplumbağa Öyküsü”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cil 22, Sayı 4, s. 1447-1464.
- Kökdemir, E. (2019). “Câtakalar: Bodhisatta Öyküleri” (Basılmamış Doktora Tezi), *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı*.
- Kökdemir, E. (2019). “Buddhist Eser Câtaka’daki Anlatıların Hint Kültürüne Etkisi ve Alegorik Yolla Görsel Yansımaları”, *DTCF Dergisi*, 59/2, s. 793-810.
- Ruben, Walter (2004). *Eski Metinlere Göre Budizm*. (Hz. Lütfü Bozkurt), İstanbul: Okyanus Yayınları.
- Şatır, Sabri (2005). *Buda Suyun Üzerindeki Lotus*. İstanbul: Pan Yayıncılık.
- Şen, Serkan (2014). *Eski Uygur Türkçesi Dersleri*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınevi.
- Tokyürek, Hacer (2021a). “Eski Uygurca İyi Kötü Prens Öyküsü’nde Kahramanın Sonsuz Yolculuğu”, *International Journal of Old Uighur Studies*, 3/2, s. 177-216.
- Tokyürek, Hacer (2021b). *Eski Uygur Türkçesinde Tanrısal İnsan Anatomisi ve Fizyolojisi*, Kimlik Yayınları, Kayseri.

- Tokyürek, Hacer (2011). Eski Uygur Türkçesinde Manihazim Terimleri, (Baılmamış Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Zieme, Peter (2008). "Eine altturkische Kriminalgeschichte: Die erzählung von Sundarī" Über Gereimtes und Ungereimtes diesseits und der Turcia Festschrift für Sigrid Kleinmichel zum 70. Geburtstag, z. 255-274.